

Бібліотека наукового щорічника
«Україна дипломатична», випуск №18

Library of scientific year-book
«Ukraine diplomatychna», issue № 18

ДИПЛОМАТИЧНА ТА КОНСУЛЬСЬКА СЛУЖБА У ВИМІРІ ОСОБИСТОСТІ

Частина 2

Київ – 2019

ДИПЛОМАТИЧНА ТА КОНСУЛЬСЬКА СЛУЖБА У ВИМІРІ ОСОБИСТОСТІ

Засновники серії

Міністерство закордонних справ України,
Генеральна дирекція з обслуговування
іноземних представництв,
Історичний клуб «Планета»

Матеріали підготовлено за сприяння
ГО «Наукове товариство історії дипломатії
та міжнародних відносин»

Видавець

Генеральна дирекція з обслуговування
іноземних представництв

Автори ідеї видання

Ірина Матяш,

доктор історичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
голова правління Наукового товариства
історії дипломатії та міжнародних відносин

Павло Кривонос,

генеральний директор ДП «ГДІП»

Інна Хоменська,

директор дирекції «Медіацентр»
ДП «ГДІП», кандидат філологічних наук

Коректор

Віра Карпенко,
Світлана Скибицька

Верстка і дизайн

Сергій Тарасенко
Наталія Поліц

У виданні висвітлено питання дипломатичної історії України, наведено імена видатних постатей, які брали безпосередню участь у становленні української дипломатії. У глобальному вимірі міжнародного життя кожен представник дипломатичної служби, незалежно від величини особистого внеску та займаної посади, має своїм завданням обстоювання дипломатичними засобами незалежності держави з гордим ім'ям Україна, дипломатичне визнання її міжнародним співтовариством, узгодження державних кордонів і територіальної цілісності.

Книга стане в пригоді історикам дипломатичної служби, зовнішньополітичної діяльності України та загалом усім, хто цікавиться історією становлення та розвитку держави.

The book is dedicated to the prominent figures and issues of Ukraine's diplomatic history. Hundreds of people were involved in establishing the diplomatic service of Ukraine, and the impact of their personal contributions rarely depended on higher ranks. In the global space, every diplomatic service representative has their own task, but all of them are united by the common goal of asserting independence of the country bearing the proud name of Ukraine, gaining diplomatic recognition in the international community, consolidating its borders and territorial integrity.

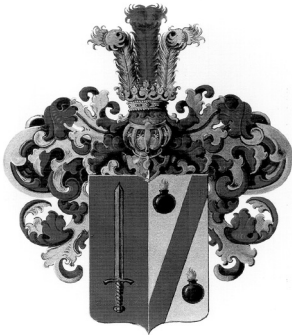
This book will be useful to historians studying Ukraine's diplomatic service, foreign policy and all those with an interest in the process of state formation and national development.

Валерій ВЛАСЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент
Сумського державного університету

КООПЕРАТОР-ДИПЛОМАТ (Сергій Бородаєвський)

Анотація. У статті йдеться про економіста, кооператора, учасника міжнародного й українського кооперативного руху, професора кількох закордонних і українських вищих шкіл Сергія Васильовича Бородаєвського, який був відомий не тільки як теоретик, історик і практик кредитної кооперації, а й як урядовець у період Української революції 1917–1921 рр. Він брав участь у підготовці договору України з країнами Центрального блоку від 10 вересня 1918 р., був автором проекту українсько-турецького договору про товарообмін, підписантом від імені Української Держави українсько-грузинського договору та українсько-фінської торговельної угоди. Брав участь у переговорах із представниками країн Антанти щодо налагодження взаємовідносин та представниками Кубанського крайового уряду щодо укладання фінансово-економічної угоди.

Ключові слова: Бородаєвський, еміграція, кооперація, Українська Держава, Українська Народна Республіка.

Гербъ рода Дворанъ
Бородаевскихъ.

Серед громадсько-політичних і державних діячів, які в період Української революції 1917–1921 років брали участь у вирішенні зовнішньополітичних завдань, важливе місце належить юристу, економісту, кооператору, професору кількох вищих навчальних закладів Сергію Васильовичу Бородаєвському. До революційних подій 1917 року він був відомим в імперії не тільки як чиновник високого штибу, а й як теоретик, історик і практик кредитної кооперації та й учасник кооперативного руху у світі¹. Через участь С. Бородаєвського в державотворчому процесі під час Української революції 1917–1921 років та вимушену еміграцію його ім'я було забуте в радянський період. Лише на межі ХХ–ХХІ століть з'являються перші матеріали про нього в науковій періодиці² й енциклопедично-довідкових виданнях³. За останні кілька років було опубліковано праці про родовід ученого, його наукову, освітню, фахову та громадсько-політичну діяльність в еміграції⁴. Зокрема, у 2009 році побачив світ бібліографічний покажчик праць С. Боро-

даєвського⁵. Незважаючи на широке висвітлення біографії і творчого доробку вченого та праці в закордонних і вітчизняних кооперативних інституціях, найменше уваги приділено його діяльності на міжнародній арені. Але ж саме він у 1918–1919 роках підписав низку міжнародних договорів від імені Української Держави та брав участь у переговорах із закордонними дипломатами. Тому варто згадати основні віхи біографії вченого, зауваживши на його діяльності на міжнародній арені.

Бородаєвські родом із Полтавщини. В автобіографії Сергій Васильович зазначав, що походив «з української шляхетної семьи Зеньківського повіту на Полтавщині; меж предків мав також і запорожців»⁶. Дворянський рід Бородаєвських, за даними енциклопедичного словника Брокгауза й Ефрона, веде свій початок від козацького сотника Йосипа Івановича Бородаєвського (початок XVIII ст.)⁷. Сучасні нащадки цього роду – Віктор Ігорович та Андрій Вікторович Бородаєвські – стверджують, що його початок сягає ще XVII століття⁸. Серед його представників – сотники слобідських козацьких і офіцери гусарських полків, священники й викладачі, політичні та громадські діячі, науковці й літератори, фінансисти та мореплавці. У Зіньківському повіті Бородаєвські мали родинний маєток і 127 десятин землі⁹.

Важливу роль у формуванні світогляду та громадсько-патріотичних поглядів С. Бородаєвського відіграло родинне коло. Батько Сергія Васильовича викладав арифметику й геометрію в школах та училищах Полтавської й Харківської губерній, був штатним наглядачем Охтирського повітового училища, директором Корочевської учительської семінарії й інспектором народних училищ Курської губернії. Дядько майбутнього вченого Іван Йосипович працював учителем у Лебединському, Охтирському та Сумському повітових училищах. Старший брат Сергія Васильовича Олександр на початку XX ст. був інспектором народних училищ у Лебединському повіті Харківського навчального округу¹⁰.

Майбутній науковець зростав в атмосфері панування народних традицій і звичаїв, що заклали міцний фундамент любові до рідного краю. Релігійне виховання юнака здійснювалося в руслі православних приписів та канонів, які сповідувала вся родина. Закладені в дитинстві релігійні переконання Сергій Васильович зберіг упродовж усього життя. В еміграції він належав до української православної парафії в Подебрадах, робив пожертви на влаштування служби Божої¹¹.

З метричної книги Успенської церкви м. Охтирка тогочасної Харківської губернії випливає, що Сергій Васильович народився 28 серпня 1870 року в родині титулярного радника Василя Йосиповича та Надії Василівни (у дівочтві Потаєва) Бородаєвських. У 1889 році закінчив I Харківську чоловічу гімназію, 1893 року – юридичний факультет Харківського університету. Під час навчання в університеті виявив хист до наукової діяльності. Написана ним у 1892 році конкурсна робота на тему «О влиянии сословного положения лица на гражданскую правоспособность» здобула премію імені статс-секретаря департаменту законів Державної ради Сергія Зарудного – колишнього вихованця Харківського університету¹². У 1893–1895 роках С. Бородаєвський слу-

С.В. Бородаєвський – підпоручик Мінгрельського гренадерського полку. Січень 1895 року. Тифліс (Тбілісі)

жив у Мінгрельському полку на Кавказі. 1895 року вийшов у відставку й розпочав кар'єру за фахом в окружному суді м. Тифліс¹³. Але наступного року переїхав до Петербурга, де прожив понад 20 років. Мав юридичну практику. На сторінках столичного журналу «Русское богатство» (1898, № 10) опублікував першу наукову працю «Незаконнорожденные в крестьянской среде».

Але зустріч із відомим кооператором О. Беретті кардинально змінила професійну кар'єру С. Бородаєвського. Відтоді діяльність на ниві кооперації стала пріоритетною в його житті. Він обіймав різні посади в Міністерстві фінансів, 1904 року брав активну участь у роботі Особливої наради щодо потреб сільськогосподарської промисловості під головуванням С. Вігте. Наслідком участі в роботі

цієї наради стала публікація двох його статистичних розвідок про значення кооперації та кредиту для сільськогосподарського виробництва¹⁴. Працював у ІХ відділі інспекції Державного банку, який очолював О. Беретті, був старшим ревизором Управління в справах дрібного кредиту, членом його Центрального Комітету. 1909 року перейшов до Міністерства торгівлі і промисловості, де згодом очолив департамент торгівлі¹⁵. Через перехід на нову роботу отримав чимало листів, у яких одні дописувачі схвалювали його рішення, інші звинувачували в зраді інтересів кооперації. На ці закиди С. Бородаєвський відповів відкритим листом у пресі, зауваживши, що той, хто зрозумів суть дрібного кредиту, хто добре засвоїв принципи кооперації, той не може не знайти в них одне з могутніх засобів вирішення різноманітних економічних проблем. Він наголосив, що ніколи не зрадить ідеалам кооперації¹⁶.

Підтвердженням цих слів є його робота в кооперативних організаціях. У 1900–1915 роках працював у Петербурзькому (Петроградському) відділенні Комітету щодо сільських ощадно-позичкових і промислових товариств, яке виконувало функції наукового, організаційного й методичного центру з розвитку різних видів кооперації в Росії. Спочатку був секретарем, а потім головою відділу установ дрібного кредиту цієї організації. Заходами відділення були видані його праці «Как устроить мелкий кредит в городах» (1907), «Современное положение мелкого кредита в России» (1909), «Зернохранилища-элеваторы и кооперативный сбыт хлеба» (1912), «Сборник по мелкому кредиту» (6 видань загальним накладом 30 тис. примірників). На сторінках друкованого органу організації «Вестник кооперации» публікувалися численні статті вченого. Він представляв відділення комітету на міжнародних кооперативних форумах. Так, на I Міжнародному конгресі з питань народного кредиту, що відбувся в липні 1900 р. в Парижі, представниками від Росії були О. Беретті, С. Бородаєвський, М. Ковалевський, О. Чупров та інші. На останньому засіданні конгресу

була схвалена пропозиція сенатора Лурті висловити подяку Петербурзькому відділенню Комітету щодо сільських ощадно-позичкових і промислових товариств за надані матеріали про розвиток кредитної кооперації в Росії, зокрема брошуру «Crédit populaire en Russie», написану Бородаєвським¹⁷. Сергій Васильович брав участь у VII Міжнародному кооперативному конгресі (Кремена, 1908) та Міжнародному конгресі щодо потреб середніх класів населення (Відень, 1908), був персональним членом Міжнародного кооперативного альянсу (до його реорганізації в спілку товариств у 1902 р.).

Свої враження від численних подорожей за кордон публікував на сторінках журналів «Вестник кооперации», «Вестник мелкого кредита», «Сплотчина», «Хроника учреждений мелкого кредита». Вийшли друком його книги «Сельскохозяйственная кооперация в Германии» (СПб., 1908) і «Кооперация среди славян» (СПб., 1912). Якось після чергової поїздки до Австро-Угорщини на засіданні Слов'янського добродійного товариства в Петербурзі вчений виголосив доповідь про розвиток кооперації в Галичині, довівши, що там активно діють лише українські кооперативи, спираючись на національно-громадську свідомість населення, а москвофільські товариства ледве животіють. За такі висновки Сергія Васильовича мало не звинуватили в мазепинстві¹⁸. Під час I Балканської війни 1912–1913 років вчений був одним з організаторів збору коштів для болгар, які воювали проти турків¹⁹.

С. Бородаєвський брав участь у роботі З'їзду діячів дрібного кредиту (Петербург, 1907), I Всеросійського з'їзду представників кооперативних установ (Москва, 1908), II Всеросійського з'їзду діячів із кустарної промисловості (Петербург, 1910), Всеросійського з'їзду діячів дрібного кредиту й сільсько-господарської кооперації (Петербург, 1912), III Всеросійського кустарного з'їзду (Москва, 1913) тощо.

У Петербурзі Сергій Васильович підтримував зв'язки з представниками місцевої Української громади та редакцією журналу «Украинский вестник»²⁰. Кілька його праць було опубліковано українською мовою. Насамперед, це «Сільськогосподарські спілки в Німеччині» (СПб., 1909) і «Про кредитні кооперації (позичково-зберігальні та кредитні т-ва)» (СПб., 1909). Другу книгу було надруковано коштом Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг. Її переклад здійснив голова цього товариства, організатор громади Товариства українських поступовців, майбутній член Української Центральної Ради та міністр освіти в уряді Ф. Лизогуба Петро Стебницький, з яким Сергій Васильович був знайомий особисто і листувався²¹.

Справжнім помічником Сергія Васильовича на ниві кооперації була його дружина Олександра Антонівна (у дівочтві Кононенко), яка закінчила Вищі комерційні курси М. Победінського в Петербурзі. Її поетичні твори й повідомлення публікувалися на сторінках журналів «Хроника учреждений мелкого кредита» та «Сплотчина», редактором яких був О. Беретті²².

Досвідчений економіст, С. Бородаєвський читав лекції з кооперації на Вищих комерційних курсах М. Победінського й у Політехнічному інституті в Петрограді. Водночас займався науковою роботою. 1908 року в Брюсселі побачила світ його книга «La petit crédit en Russie», 1914-го в Римі – праця «La cooperation en Russie».

Після жовтневого перевороту 1917 року Сергій Васильович залишив державну службу й був обраний головою Всеросійської ради з'їздів діячів середньої і дрібної промисловості та торгівлі. Наступного року повернувся в Україну. За часів Української Держави, коли гетьман П. Скоропадський намагався залучити до уряду представників української національної демократії, Український національний союз запропонував кандидатуру С. Бородаєвського (поряд з А. Марголіним) на посаду міністра торгівлі, але так і не був затверджений²³.

На початку вересня 1918 року Сергія Васильовича призначили на посаду товариша міністра торгу і промисловості²⁴. Досвідчений економіст і чиновник, знавець багатьох європейських мов, він одразу долучився до підготовки й підписання низки міжнародних договорів України із закордонними державами. С. Бородаєвський входив до складу спільної українсько-німецько-австрійської комісії з пролонгації терміну дії договору між УНР і країнами Четверного союзу. 10 вересня 1918 року такий договір був укладений. Він складався з кількох угод. Угоди про «перевіз товарів» та «упорядкування комунікації (дорожніх зносин)» підписав саме С. Бородаєвський²⁵. Сергій Васильович підготував проект договору про товарообмін між Україною та Туреччиною²⁶. 30 вересня 1918 року С. Бородаєвський із боку Української Держави, а Г. Гуммерус із боку Фінляндії підписали угоду щодо продажу до кінця року Україні «Товариством фінських паперових заводів» від 600 тисяч до 1 мільйона пудів паперу в обмін на цукор. Загальна сума «паперової угоди» сягнула 30 млн фінських марок. Однак її так і не вдалося реалізувати через внутрішню та зовнішньополітичні причини²⁷.

Коли у зв'язку з революційними подіями в Німеччині й Австро-Угорщині та поразкою цих країн у війні міжнародна ситуація змінилася й постала потреба налагоджувати відносини з країнами Антанти, український уряд вирішив, що найкраще це зробити через Румунію, де перебували представники зазначеного блоку. Тож активізуючи торговельні та дипломатичні зносини з Румунією, він погодився на укладення тимчасового торговельного договору. С. Бородаєвський увійшов до складу спеціальної комісії для переговорів із румунською делегацією на чолі з К. Концеску²⁸.

Керівництво Української Держави намагалося встановити дипломатичні, дружні відносини з країнами, що постали після падіння Російської імперії. У середині листопада 1918 р. С. Бородаєвський – член делегації для переговорів із представниками Кубанського крайового уряду та підписання фінансово-економічного договору з Кубанською Народною Республікою (з 4 грудня того самого року – Кубанський Край)²⁹. 5 грудня 1918 року в Києві був укладений українсько-грузинський договір, який з боку Української Держави підписав С. Бородаєвський, Грузинської Республіки – В. Тевзя³⁰.

Сергій Васильович і далі обіймав високі урядові посади й після встановлення влади Директорії. Очолював департамент зовнішньої торгівлі Міністерства торгу і промисловості УНР і був членом ради цього міністерства³¹. Наприкінці січня 1919 року для налагодження відносин із представниками країн Антанти до Одеси відбула українська урядова делегація на чолі з

А. Марголіним. До її складу входив і С. Бородаєвський. Його завдання полягало в з'ясуванні справи незаконного випуску представниками Добровольчої армії українських грошей у захопленому ними Одеському відділенні експедиції заготовок державних паперів. Після приїзду до Одеси Сергій Васильович подав французькому військовому командуванню скаргу на дії білогвардійців. Невдовзі він був заарештований представниками Добровольчої армії і провів у в'язниці більше місяця³².

Активно працюючи над розбудовою державних інститутів у роки Української революції 1917–1921 років, С. Бородаєвський допомагав і розвитку кооперативного руху. З ініціативи Центрального українського кооперативного комітету та за підтримки Сергія Васильовича на початку грудня 1918 року при Міністерстві торгівлі і промисловості була створена Кооперативна рада для регулювання взаємовідносин між державними установами та кооперативними організаціями³³. Не залишився він осторонь і такої важливої події кооперативного життя України, як відзначення 40-річної діяльності Миколи Левитського на ниві кооперації. 30 вересня 1918 року на урочистому засіданні він привітав ювіляра, якого колись першим назвав «артільним батьком», відзначивши його роль у розбудові сільськогосподарської кооперації³⁴. Влітку 1919 року, перебуваючи в Одесі, Сергій Васильович організував і очолив Всеукраїнський союз виробничих кооперативів «Трудсоюз». Восени того самого року читав лекції з історії кооперації в Західній Європі в місцевому Політехнічному інституті³⁵.

Восени 1919 року розпочалася третя інтервенція на українські землі з боку російських більшовиків, що супроводжувалася розгромом Білої армії Денікіна й розкладом Армії УНР та Української галицької армії. За таких умов С. Бородаєвський змушений був емігрувати. У грудні того року він виїздить до Стамбула, звідти – до Франції. У 1920–1921 рр. був членом Російської академічної групи, 1921–1922 рр. – викладачем Міжнародної академії в Брюсселі та Російського відділу Паризького університету³⁶. Перебуваючи у французькій столиці, С. Бородаєвський обмірковував можливість переїзду до Чехословаччини. Про це свідчить його листування з О. Мицюком³⁷. Вченого запрошували викладати історію кооперації в Українській господарській академії (УГА) у Подєбрадах та Російському інституті сільськогосподарської кооперації в Празі. Він обрав український заклад. У другій половині січня 1923 р. разом із дружиною Сергій Васильович переїхав до Чехословаччини, де завершилася географія його нелегких мандрів і розпочався один із найбільш плідних періодів діяльності на ниві науки й освіти.

У Чехословаччині Сергій Васильович активно займався науково-педагогічною, адміністративною та громадською діяльністю. З 1924 р. він – професор історії кооперації та кредитної кооперації, 1928–1931 рр. – декан економічно-кооперативного факультету УГА³⁸. Викладав такі дисципліни, як «Історія кооперації», «Хлібна торгівля», «Кооперативний кредит», «Кредитна кооперація», «Кооперативний збут», «Кооперативне право», «Історія української кооперації», «Робітничі та виробничі товариства», «Страхова кооперація», «Кооперація, держава і самоврядування», «Міжнародні кооперативні організації»,

«Кооперативна література», «Кооперативна преса» та інші. Завдяки УГА побачили світ його підручники «Історія кооперативного кредиту» (1923), «Історія кооперації» (1925) та «Теорія і практика кооперативного кредиту» (1925). Вчений був одним з ініціаторів створення при УГА Товариства поширення кооперативних знань та ощадно-позичкового товариства «Єдність», членом Наглядової ради видавництва «Кооперативний фонд ім. В. Доманицького»³⁹.

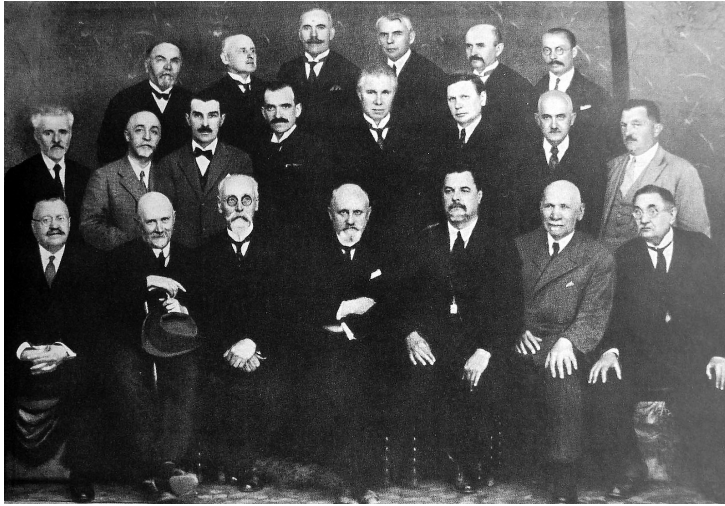
Сергій Васильович відзначився й на ниві захисту інтересів емігрантів на міжнародній арені. У травні 1925 року він – серед фундаторів товариства «Українське університетське угруповання для Ліги Націй» (УУУЛН), що складалося переважно зі студентів та професорів УГА. Мета товариства – спільна праця українського еміграційного студентства та професури на засадах Ліги Націй зі створення атмосфери міжнародного порозуміння й забезпечення сталого миру, завдання – збір матеріалів про Лігу Націй; співпраця з аналогічними товариствами в інших країнах; поширення серед українців ідей Ліги Націй через видання брошур, влаштування лекцій і доповідей, проведення дискусій тощо; докладне ознайомлення членів угруповання з діяльністю та проблемами Ліги Націй⁴⁰.

Професора обрали президентом УУУЛН. До керівного складу товариства входили К. Безкровний, Л. Бич, С. Володимирів, Є. Гловінський, Г. Денисенко, М. Добриловський, В. Іванис, О. Коваленко, В. Кучеренко, А. Кущинський, Б. Мартос, К. Ніщепенко, О. Питель, С. Романовський, В. Садовський, В. Сапільський та ін. Сергій Васильович брав участь у засіданнях Ради Міжнародної університетської федерації для Ліги Націй (МУФЛН) та її щорічних конгресах – III (Женева, 1926 р.), IV (Лондон, 1927 р.), V (Женева, 1928 р.), VI (Женева, 1929 р.), VII (Женева, 1930 р.), VIII (Женева, 1931 р.), XII (Женева, 1935 р.). Виголошував доповіді про діяльність УУУЛН, національні меншини, вивчення студентами вищих навчальних закладів діяльності Ліги Націй, брав участь у міжнародних конференціях і з'їздах, що влаштовувалися МУФЛН, Міжнародним бюро миру, Міжнародним бюро праці. Звертався до міжнародних організацій у справі захисту інтересів української еміграції. Координуючи свої зусилля з Українським академічним комітетом, Центральним союзом українського студентства, Товариством прихильників УГА, оприлюднював протести щодо вбивства Симона Петлюри та спроб звинуватити його у єврейських погромах в Україні у 1919–1920 роках, проти політики сталінського режиму в Україні наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років, зокрема в справі Спілки визволення України⁴¹. За свою працю «*Les problemes économiques et le paix*» («Економічні проблеми і мир»), що була написана на оголошений МУФЛН конкурс, учений 1928 року здобув премію Монтегю Бертона⁴².

Ще одним важливим проявом активної громадської діяльності С. Бородавського була його участь у боротьбі українських емігрантів за позначення в «нансенівських» паспортах української національності замість затвердженого Верховним комісаріатом Ліги Націй у справах біженців формулювання «російського походження, що не придбав жодної іншої державної приналежності»⁴³. Він був членом Комісії лекторського персоналу й адміністрації УГА в справі «нансенівських» паспортів, яку очолював Б. Мартос⁴⁴.

У відкритому при УГА 1932 року Українському технічно-господарському інституті, який після закриття Академії став самостійним навчальним закладом із заочною формою навчання, професор до кінця свого життя вів курси «Історія кооперації» та «Кооперативний кредит»⁴⁵.

С. Бородаєвський працював і в інших українських вищих школах у Чехословаччині. З 1923 року він – доцент, 1925 р. – професор, завідувач кафедри кооперації, 1930–1932 рр. – продекан факультету права й суспільних наук Українського вільного університету в Празі. Викладав історію й теорію кооперації, принципи кооперативного законодавства, кооперативне право, кооперативний кредит, сільськогосподарську кооперацію, споживчу кооперацію, кооперацію серед слов'ян, цивільне право та цивільний процес⁴⁶.

Група професорів Українського вільного університету в Празі. С.В. Бородаєвський стоїть у верхньому ряді другий зліва. Середина 1920-х років, Прага

Поряд із викладацькою діяльністю С. Бородаєвський виявив себе й на науковій ниві. Він був членом міжнародних і українських наукових інституцій. Вчений – один із фундаторів Міжнародного інституту кооперативних студій, заснованого професором Шарлем Жідом у Базелі, член Міжнародного наукового інституту кооперації в Парижі, брав активну участь у наукових з'їздах і конгресах у Генті (1924), Празі (1925, 1931, 1932), Відні (1930), Римі (1931), Парижі (1937), співпрацював із відомими діячами світового кооперативного руху Г. Кауфманом, Г. Меєм, Б. Лаверне, Е. Пуассоном, Дж. Фоке та ін., здобув визнання у світових наукових колах як історик і теоретик кооперації. За оцінюванням І. Витановича, «поруч проф. М. Туган-Барановського, проф. С. Бородаєвський найбільше відомий у наукових колах і в міжнародному кооп. світі як видатний кооперативний вчений-дослідник»⁴⁷.

Вчений брав діяльну участь у роботі українських наукових установ і фахових організацій. Він – співробітник Українського робітничого університету, дійсний член Українського інституту громадознавства (Український соціологічний інститут у Празі) у відділі економіки й техніки⁴⁸. 1925 року для зби-

рання та збереження української історико-культурної спадщини за кордоном при Інституті було відкрито Український національний музей-архів (УНМА). З 1927 р. С. Бородаєвський – член Наукової колегії УНМА, здійснював наукову експертизу економічно-кооперативних матеріалів, що надходили до музею⁴⁹.

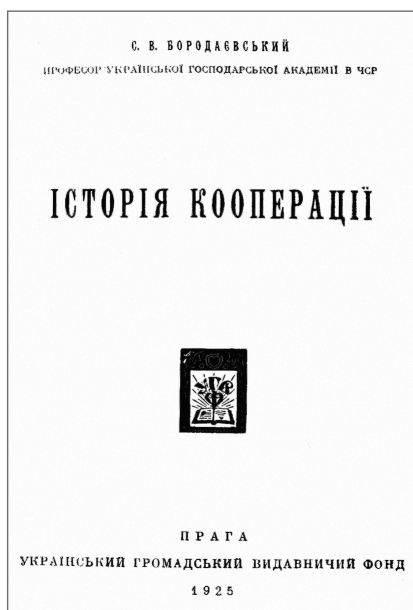
Важливою подією в науковому житті української еміграції було проведення I (1926 р.) й II (1932 р.) Українських наукових та Українського правничого (1933 р.) з'їздів у Празі. С. Бородаєвський – один з організаторів цих форумів. Очолював економічно-кооперативну підсекцію секції права та суспільних наук I Українського наукового з'їзду⁵⁰. У квітні 1926 року від імені оргбюро з'їзду надіслав неодмінному секретарю ВУАН А. Кримському листа з пропозицією взяти участь у роботі форуму⁵¹. Сергій Васильович – член організаційної комісії II Українського наукового з'їзду, голова президії економічно-кооперативної підсекції правничо-кооперативної секції⁵². Під час роботи Українського правничого з'їзду вчений виголосив доповідь «Межі залежності кооперації»⁵³.

Ще одним напрямом діяльності С. Бородаєвського була участь в українських фахових організаціях. Він був членом Товариства українських економістів, Товариства українських кооператорів, Товариства українських інженерів, Українського правничого товариства й Українського історично-філологічного товариства, друкувався в їхніх виданнях. Вчений став одним із фундаторів Української наукової асоціації (УНА), був членом двох її відділів – права й суспільних наук та технічних і економічних наук⁵⁴.

В еміграції наукові зацікавлення вченого, як і раніше, стосувалися актуальних питань розвитку кооперації, кооперативного права та кредиту, однак тепер – переважно в ЧСР і деяких інших європейських державах. Розгортанню плідної наукової діяльності в еміграції також сприяли його тісні контакти з міжнародною науковою спільнотою, доступ до цінних та багатих матеріалів європейських книгозбірень, відсутність цензури тощо. Саме на еміграції були

написані такі визначні роботи вченого, як «Історія кооперативного кредиту» (Прага, 1923), «Історія кооперації» (Прага, 1925), «Теорія і практика кооперативного кредиту» (Подебради, 1925), «Принципи кооперативного законодавства» (Подебради, 1927), «Кооперативний збут» (Подебради, 1928) та ін. Автор глибоко дослідив теоретичні й історичні аспекти кооперативного руху, подав низку важливих практичних порад та рекомендацій щодо організації різних видів кооперативів.

Найбільш відомою в тогочасному науковому середовищі була робота вченого «Історія кооперації». У ній докладно розглянуто історію розвитку кооперативного руху в понад 40 країнах світу та

діяльність міжнародних кооперативних об'єднань. У своїх відгуках рецензенти зазначили її оригінальність, теоретичну та практичну цінність, надзвичайну широту й повноту охопленого матеріалу, багату джерельну та статистичну базу⁵⁶.

Окрім монографічних досліджень, науковий доробок С. Бородаєвського еміграційного періоду включає понад 500 фахових статей, написаних українською, англійською, болгарською, іспанською, італійською, німецькою, польською, російською, сербською, французькою, чеською та іншими мовами й опублікованих у 85 друкованих органах кооперативної преси 22 країн⁵⁷. Серед них – «International Cooperative Bulletin» (Великобританія), «Revue Internationale du Travail», «Revue des Etudes Coopératives» (Франція), «La Revue Internationale d'agriculture» (Італія), «Der Genossenschaftler» (Німеччина), «Revista Social y agrarian» (Іспанія), «Journal of Farm Economics» (США) та інші. Активно публікувався вчений і в українських еміграційних та західноукраїнських часописах «Кооперативний альманах», «Український економіст», «Український інженер», «Кооперативна Республіка», «Діло», «Час» та інших. Сергій Васильович підготував низку статей для Української Загальної Енциклопедії (УЗЕ, або «Книга Знання»). У розлогій статті «Кооперація» охарактеризував розвиток основних видів кооперації, поширених на всіх українських етнічних землях. Також С. Бородаєвський є автором наукових і науково-популярних розвідок про життя та діяльність таких відомих економістів і кооператорів, як М. Герценштейн, А. Ранда, П. Соколовський, В. Тотоміанц, О. Чупров та інші.

Проживаючи на чужині майже 20 років, Сергій Васильович не полишав надії повернутися на Батьківщину. І така нагода випала влітку 1941 року, коли для «випрацьовання конкретних проектів та планів організації різних галузей суспільного життя в Україні» після її визволення від радянського режиму при Науково-культурному видавництві Українського національного об'єднання в Празі було створено низку фахових комісій⁵⁸. Уповноважений з організації сільськогосподарської комісії В. Доманицький запропонував С. Бородаєвському очолити секцію сільськогосподарської та кустарної кооперації, на яку покладалося широке коло завдань: розробити статuti сільськогосподарських кооперативів і машинно-тракторних товариств; скласти план переходу від наявних у тогочасній Україні сільськогосподарських комун, артілей і колгоспів до сільськогосподарської виробничої кооперації; підготувати матеріали до законів про землю та земельний устрій тощо⁵⁹. Сергій Васильович відмовився від головування в секції, але погодився бути її «сталим дорадником» і підготувати схематичний план відновлення та розбудови сільськогосподарської, кредитної й кустарної кооперації в Україні, а також проекти законів про кооперативні товариства, їхні союзи та Центральний всеукраїнський кооперативний комітет⁶⁰. 8 липня 1941 р. зазначені проекти були подані на розгляд секції⁶¹. Вчений до останніх своїх днів працював у фаховій комісії.

Помер С. Бородаєвський 6 лютого 1942 р. в Празі. Похований на місцевому Ольшанському кладовищі⁶².

У численних листах співчуття, що надійшли родині небіжчика та керівництву факультету права та суспільних наук УВУ, зокрема від П. Скоропадського⁶³ і Б. Лисянського⁶⁴, а також некрологах наголошувалося, що в особі С. Бородаєвського український народ втратив «ученого-кооператора світової слави, сумлінного і відданого справі працівника та великого українського патріота»⁶⁵, однак його ім'я «залишить в українській науці на вічні часи»⁶⁶.

1. *Бородаевский Сергей Васильевич* // Новый энциклопедический словарь / под общ. ред. К.К. Арсеньева; изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Эфрон. – Т. 7: Бобровников – Брачное право. – СПб., 1912. – С. 622; *Бородаевський Сергій* // Українська Загальна Енциклопедія: Книга Знання: в 3 т. / Під заг. ред. І. Раковського. – Т. 3: С – Я. – Львів–Станіслав–Коломия, 1931. – С. 1314.
2. *Власенко В.* Видатний український кооператор. До 125-ліття з дня народження С.В. Бородаєвського // Український технічно-господарський інститут. Наукові записки. – Мюнхен, 1995. – Т. XXX. – С. 133–142; *Власенко В.М.* Сергій Бородаєвський (1870–1942) // Українські кооператори. Історичні нариси. – Кн.1. – Л., 1999. – С. 201–210; *Власенко В.М.* До біографії С.В. Бородаєвського // Сумська старовина. – 1999. – № V–VI. – С. 70–74.
3. *Власенко В.* Бородаєвський Сергій Васильович // Українська журналістика в іменах / за ред. М.М. Романюка. – Л., 1996. – Вип. III. – С.42–45; *Бородаєвський* // УСЕ (Універсальний словник енциклопедія). – К., 2003. – С. 162; *Марочко В.І.* Бородаєвський // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – К., 2003. – С. 351; *Власенко В.М.* Бородаєвський // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – 2-ге вид., перероб. і доповнене. – Суми, 2004. – С. 48–49; *Власенко В.М.* Бородаєвський // Енциклопедія сучасної України. – Т. 3: Біо–Бя. – К., 2004. – С. 358.
4. *Власенко В.М.* Корицею кооперативної справи (до 135-річчя від дня народження С.В. Бородаєвського) / В.М. Власенко, В.В. Власенко // Сумський історико-архівний журнал. – 2005. – № 1. – С. 11–22; *Власенко В.М.* С.В. Бородаєвський про взаємовідносини земств і кооперації (до 135-ліття з дня народження вченого) // Сумська старовина. – 2005. – № XV. – С. 16–22; *Глушан О.В.* С.В. Бородаєвський – професор кооперації українських еміграційних вищих навчальних закладів // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № VIII–IX. – С. 199–204; *Глушан О.В.* Питання теорії кооперації й кооперативного кредиту у науковій спадщині С.В. Бородаєвського // Сумський історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII–XIX. – С. 75–82; *Глушан О.В.* С.В. Бородаєвський як організатор науки в еміграції: штрихи до інтелектуального профілю вченого // Українська біографістика. – 2015. – Ч. 12. – С. 175–193.
5. *Бородаєвський Сергій Васильович:* короткий біобібліогр. покажч. / Сум. держ. ун-т; уклад. В.М. Власенко, О.В. Глушан. – Суми: ФОП І.М. Панасенко, 2010. – 88 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 1, спр. 26729, арк. 1.
7. Энциклопедический словарь Брокгауз и Эфрон. Биографии: В 12 т. / отв. ред. В.М. Карев, М.Н. Хитров. – Т. 2: Бейеръ – Вакеръ. – Репринтное издание. – Мо-

- сква., 1992. – С. 439.
8. З родини Бородаєвських / передмова, упорядкування і примітки В.М. Власенка // Сумський історико-архівний журнал. – 2005. – Вип. I. – С. 24.
  9. Державний архів Сумської області (далі – ДАСО), ф. 523, оп. 1, спр. 66, арк. 31.
  10. ДАСО, ф. 523, оп. 1, спр. 66, арк. 32–37, 46–47; ф. Р–715, оп. 1, спр. 561, арк. 3.
  11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 269, оп. 1, спр. 507, арк. 2 зв., 13, 19.
  12. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. проф. М.П. Чубинского и проф. Д.И. Багалея. – Харьков, 1908. – С. 142–143.
  13. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 230, арк. 150.
  14. Кооперация. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России / сост. С.В. Бородаевский. – СПб., 1904. – 6+171 с.; Кредит. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России / сост. С. В. Бородаевский. – СПб., 1904. – 10+427 с.
  15. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 26729, арк. 1.
  16. *Бородаевский С.* Открытое письмо моим доброжелателям // Хроника учреждений мелкого кредита. – 1910. – № 5. – С. 71.
  17. *Бородаевский С.* Международный конгресс по народному кредиту в Париже. – СПб., 1901. – С. 2, 82.
  18. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С. 169.
  19. Вниманию кооператоров // Вестник мелкого кредита. – 1913. – № 11. – С. 421–422.
  20. *Животко А.* Історія української преси. – Мюнхен, 1989–1990. – С. 192.
  21. ІР НБУ, ф. III, спр. 51966, арк. 1; спр. 51967, арк. 1; Є. Чикаленко і П. Стебницький. Листування. 1901–1922 роки / упорядкування: Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. – К.: Темпора, 2008. – С. 121, 122, 124, 125, 359.
  22. *К-енко-Бородаевская А.* В единении – сила // Хроника учреждений мелкого кредита. – 1910. – № 1. – С. 1–2; *К-енко-Б-ская А.* Райффейзеновские кр. т-ва в Швейцарии // Сплотчина. – 1911. – № 8. – С. 158; *К-енко-Б-ская А.* Швейцария // Сплотчина. – 1911. – № 8. – С. 192; *К-енко-Б-ская А.* Сплот производителей сыра в Швейцарии // Там же. – 1912. – № 6. – С. 121–122.
  23. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – С. 272; *Чикаленко Є.* Щоденник (1918–1919) / передмова та примітки Т. Осташко. – К.: Темпора, 2011. – С. 171.
  24. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – С. 274.
  25. Там само. – С. 316.
  26. ЦДАВО України, ф. 1118, оп. 1, спр. 3, арк. 120–120 зв.
  27. *Гуммерус Г.* Україна в переломні часи. Шість місяців на чолі посольства у Києві / пер. з фін., коментарі та передмова Й. Ремі, В. Пилипенка. – К., 2004. – С. 74–79.
  28. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – С. 143; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). – К.: Темпора, 2007. – С. 297.
  29. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – С. 370.
  30. *Дорошенко Д.* Історія України 1917–1923 рр. – Т. II: Українська Гетьманська Держава 1918 року. – К.: Темпора, 2002. – С. 318, 320.
  31. ЦДАВО України, ф. 1118, оп. 1, спр. 17, арк. 171.
  32. *Марголин А.* Украина и политика Антанты // Революция на Украине по мемуарам белых / сост. С.А. Алексеев, под ред. Н.Н. Попова. – Москва–Ленинград, 1930. – С. 378, 384.

33. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С. 211.
34. ІVХ юбилей кооператора Левитского // Луч. – Сумы, 1918. – 2 октября. – С. 2.
35. Одесский государственный политехнический университет. 1918–1998 / под. ред. В.П. Малахова. – Одесса, 1998. – С. 3.
36. ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 230, арк. 150.
37. Там само, ф. 3795, оп. 1, спр. 432, арк. 2–15 зв.
38. Там само, спр. 128, арк. 151.
39. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 2, спр. 104, арк. 1.
40. ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 6, арк. 4.
41. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 374–385; *Власенко В.М.* До історії Українського університетського угруповання для Ліги Націй / В.М. Власенко, О.В. Глушан // Сумський історико-архівний журнал. – 2010. – № VIII–IX. – С. 81–104.
42. Економічна політика як причина миру та війни (Реферат проф. С. Бородаєвського) // Український економіст. – Подєбради, 1928. – Ч. 1. – С. 138–141.
43. ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 187, арк. 5.
44. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 294, арк. 12.
45. ЦДАВО України, ф. 3879, оп. 1, спр. 219, арк. 1–1 зв.
46. Український В. Університет в Празі в роках 1926–1931. – Прага: Держ. друкарня, 1931. – С. 21–40, 63–83, 123–129.
47. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С. 578.
48. ЦДАВО України, ф. 3793, оп. 1, спр. 259, арк. 2–3.
49. Там само, ф. 4018, оп. 1, спр. 12, арк. 3 зв; *Палієнко М.Г.* Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій). – К.: Темпора, 2008. – С. 124.
50. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 432, арк. 37.
51. ІР НБУВ, ф. 1, спр. 26729, арк. 2 зв.
52. Український Науковий З'їзд у Празі (2). – Прага, 1934. – С. 4–9.
53. ЦДАВО України, ф. 3883, оп. 1, спр. 8, арк. 35.
54. ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 400, арк. 25.
55. *Винар Б.* Матеріали до історії економічних дослідів на еміграції (1919–1964). – Мюнхен, 1965. – С. 58.
56. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 432, арк. 19–20; ф. 3859, оп. 1, спр. 245, арк. 250–256.
57. *Витанович І.* Історія українського кооперативного руху. – Нью-Йорк, 1964. – С. 115.
58. ЦДАВО України, ф. 4036, оп. 1, спр. 2, арк. 34.
59. Там само, ф. 3883, оп. 1, спр. 29, арк. 21.
60. *Глушан О. С. В. Бородаєвський: документи до біографії* // Пам'ятки. – 2009. – № 10. – С. 127.
61. ЦДАВО України, ф. 4000, оп. 1, спр. 35, арк. 25.
62. Там само, ф. 3859, оп. 2, спр. 53, арк. 10.
63. Там само, оп. 1, спр. 205, арк. 387.
64. Там само, ф. 3879, оп. 1, спр. 217, арк. 11.
65. Помер проф. Бородаєвський // Краківські вісті. – 1942. – Чис. 8. – С. 7.
66. *Проф. С. В. Бородаєвський* // Голос. – Берлін, 1942. – Чис. 1-2. – С. 7.

COOPERATOR-DIPLOMAT (Serhii Borodaievskiy)

Abstract. This article is concerned with Serhii V. Borodaievskiy, the economist and cooperator, participant of the international and Ukrainian Cooperative Movement, professor of several international and Ukrainian higher schools. He was reputed not only as the theorist, historian and practitioner of credit co-operation, but also as the government official during the period of the Ukrainian War of Independence, lasting from 1917 to 1921. During the pre-revolutionary period he held senior positions at the ministries of finances, trade and industry, the State Bank of Russia, and central cooperative institutions. He was a member of the international cooperative organizations, participated in the international and the All-Russian cooperative congresses, as well as he was published abroad.

After the October Revolution 1917, he returned to Ukraine. He occupied the positions of the Deputy Minister of Trade and Industry and the Chief of the Department for International Trade during the period of the Ukrainian State and the Ukrainian People's Republic (Directory). In late 1919, S. Borodaievskiy emigrated. He taught economic disciplines at the University of Paris and the International Academy in Brussels. In 1923, he moved to Czechoslovakia. He was the professor at the Ukrainian Free University in Prague, the Ukrainian Academy of Economics in Poděbrady, the Ukrainian Technical-Economic Institute, the staffer of the Ukrainian Sociological Institute, the economic expert of the Ukrainian National Museum and Archive, the member of the Ukrainian Scientific Association, as well as the numerous international and Ukrainian professional institutions. He led the Ukrainian Academic Committee for the League of Nations, on behalf of which he appealed to the international organizations to protect the interests of Ukrainian emigration, promulgated protests against the assassination of S. Petliura, against the policy of Stalin's regime in Ukraine, in particular in case of the Union for the Liberation of Ukraine. He is an author of over 50 books and over 500 articles in the scientific and professional periodicals.

Keywords: Borodaievskiy, emigration, cooperation, the Ukrainian State, the Ukrainian People's Republic.